

Uniwersytet Warszawski
Wydział Prawa i Administracji
Instytut Prawa Międzynarodowego

Bartłomiej Sierzputowski

Status ruchomych dóbr kultury na Ziemiach Odzyskanych w prawie
międzynarodowym i prawie krajowym

AUTOREFERAT

Promotor: prof. UW dr hab. Karol Karski

Recenzenci: prof. UKSW dr hab. Bogumił Szmulik

prof. SAN dr hab. Piotr Rozwadowski

Warszawa 2019

Wybór tematu pracy, cele badawcze

Problem statusu prawnego ruchomych dóbr kultury znajdujących się na Ziemiach Odzyskanych stanowił przedmiot dyskursu prawnego już od momentu zakończenia II wojny światowej. Na mocy decyzji zapadłych na konferencji w Teheranie, Jałcie oraz Poczdamie, były niemieckie ziemie obejmujące Śląsk, Pomorze, część Prus Wschodnich, a ponadto było Wolne Miasto Gdańsk wraz z całym majątkiem ruchomym znalazły się w nowo wytyczonych granicach Polski. Powyższe, w świetle prawa międzynarodowego oraz krajowego, rodziło zobowiązanie do uregulowania sytuacji prawnej byłego niemieckiego mienia.

Pomimo upływu blisko 74 lat od momentu zakończenia II wojny światowej, problem statusu prawnego ruchomych dóbr kultury z Ziem Odzyskanych przysparza wiele problemów natury interpretacyjnej. W konsekwencji wielu przedstawicieli niemieckiej doktryny prawniczej podważa charakter prawny decyzji podjętych na konferencji w Jałcie, a następnie potwierdzonych w Poczdamie – stanowiących bezpośrednią podstawę prawną do uregulowania kwestii statusu ponemieckiego majątku ruchomego jak i nieruchomego.

Głównym celem pracy jest ocena legalności przejęcia ruchomych dóbr kultury zastanych przez władze polskie na Ziemiach Odzyskanych. Osiągnięcie celu głównego wymagało zrealizowania następujących celów szczegółowych:

- wskazanie, czy Polska przejęła Ziemię Odzyskaną z istniejącym na nich *status quo* przed momentu wybuchu II wojny światowej,
- ocena komu i wobec kogo przysługuje ewentualny tytuł prawny do restytucji dóbr kultury pochodzących z Ziem Odzyskanych,
- sprawdzenie, czy i kiedy powojenne granice Państwa Polskiego zostały uznane przez państwa sąsiadujące bezpośrednio z Polską,
- wskazanie na jakiej podstawie władze polskie dokonały przejęcia dóbr kultury na Ziemiach Odzyskanych,
- określenie, czy międzynarodowe organizacje oraz instytucje uznają polską proveniencję dzieł sztuki pochodzących z terenu Ziem Odzyskanych i czy działają one na rzecz ich restytucji do Polski,
- rozpoznanie, czy Polska była uprawniona do przejęcia ruchomych dóbr kultury grup ludności szczególnie prześladowanych przez okupanta,

- ocena, czy zgodnie z normami powszechnego prawa międzynarodowego, porozumieniami dwustronnymi i innymi standardami międzynarodowymi, państwa-strony umów bilateralnych (których stroną jest Polska) zmierzają do ujawnienia i zwrotu dóbr kulturalnych i historycznych (w tym poniemieckich dóbr kultury), które zaginęły, zostały bezprawnie wywiezione lub w inny nielegalny sposób znalazły się na terytorium określonego państwa.

Uwzględniając cel główny, jak również cele szczegółowe w pracy, przyjęto następujące hipotezy badawcze:

- przejęcie byłych niemieckich terytoriów wraz ze znajdującymi się na nich ruchomymi dobrami kultury nastąpiło w drodze cesji terytorialnej,
- powojenne akty prawne w sprawie przejęcia byłego mienia niemieckiego miały charakter wyczerpujący (zarówno jeśli chodzi o zakres przedmiotowy oraz podmiotowy) oraz ostateczny; nie istnieją jakiegokolwiek poniemieckie ruchome dobra kultury, których sytuacja prawna po 1945 r. nie zostałaby uregulowana przez polskiego ustawodawcę,
- w świetle orzecznictwa organów sądowych i pozasądowych, przejęcie przez Polskę ruchomych dóbr kultury z terenu Ziemi Odzyskanych było zgodnie z przepisami prawa międzynarodowego.

Zakresem niniejszej pracy doktorskiej objęte zostały jedynie ruchome dobra kultury. Rozprawa nie uwzględnia w swej treści problematyki statusu prawnego byłego Wolnego Miasta Gdańska, jak też sytuacji prawnej tzw. późnych przesiedleńców. Ponadto praca doktorska nie dokonuje analizy problemu reparacji wojennych. Ze względu na złożoność wspomnianych tematów, mogą one stanowić przedmiot osobnej pracy naukowej.

Metodologia i źródła

Wykorzystane w pracy metody badawcze to przede wszystkim metoda formalno-dogmatyczna oraz historycznoprawna. W celu osiągnięcia zamierzonego celu pracy, badania obejmują zarówno analizę literatury przedmiotu (w tym obszerną literaturę obcojęzyczną), historycznych aktów prawa polskiego o określeniu statusu prawnego oraz przejęciu mienia opuszczonego oraz poniemieckiego, jak i umów międzynarodowych, w tym m.in. umowy jałtańskiej oraz poczdamskiej, umów granicznych, czy też umów o współpracy w zakresie dziedziny kultury. W pracy pomocniczo wykorzystano także inne metody, w tym m.in.

metodę empiryczną. Analiza orzecznictwa organów sądowych i pozasądowych, rozstrzygających o kwestii przejęcia dóbr kultury na Ziemiach Odzyskanych, stanowi ważny element oceny opisywanego problemu. Przedmiotem dodatkowych badań były również dokumenty przechowywane m.in. w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zagraniczne bazy na temat dzieł sztuki skradzionych w latach trwania II wojny światowej, jak też dokumenty niezależnych instytucji publicznych, w tym m.in. raport Najwyższej Izby Kontroli o odzyskiwaniu utraconych dzieł sztuki. Wśród najważniejszych aktów prawnych wykorzystanych w rozprawie należy wymienić zwłaszcza: umowę jałtańską, umowę poczdamską, umowy graniczne, w tym traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, podpisany w Bonn dnia 17 czerwca 1991 r.¹, traktat między Rzeczpospolitą Polską a Federacją Rosyjską o przyjaznej i dobrosąsiedzkiej współpracy, sporządzony w Moskwie dnia 22 maja 1992 r.², czy w końcu dekret z dnia 2 marca 1945 r. o majątkach opuszczonych i porzuconych³, ustawę z dnia 6 maja 1945 r. o majątkach opuszczonych i porzuconych⁴ oraz dekret z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich⁵.

Jeśli chodzi o judykaturę, to problem statusu własnościowego byłych niemieckich dóbr kultury poruszony jest w zaledwie kilku orzeczeniach organów sądowych i pozasądowych. Niemniej, z punktu widzenia prawa międzynarodowego, treść ww. orzeczeń wskazuje wprost na okoliczność, że strona polska była nie tylko uprawniona, lecz także zobowiązana do uregulowania powojennej sytuacji prawnej ww. dóbr, w tym do ich zabezpieczenia, a następnie przejęcia m.in. na rzecz Skarbu Państwa. Stanowisko to zostało potwierdzone m.in. przez Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu w sprawie *Preussische Treuhand GmbH & CO. Kg. A.A. v. Polska*⁶, czy też przez Sąd Cywilny w Sztokholmie (*Tingsrätten*) w sprawie *Der Johanniterorden v. Corsock Ltd.* (sygn. akt T 3-402-92)⁷.

¹ Dz.U. z 1992 r. Nr 14, poz. 56.

² Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 291.

³ Dz.U. z 1945 r. Nr 9, poz. 45.

⁴ Dz.U. z 1945 r. Nr 17, poz. 97.

⁵ Dz.U. z 1946 r. Nr 13, poz. 87; Por. *Property restitution in Poland, Ministry of Foreign Affairs of Poland*, Warszawa 2013, s. 26; L. Bosek, K. Królikowska, *op. cit.*, s. 369; G. Woźniak, *Facts and Myths on Restitution of Property in Poland*, [w:] *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review* 2018, vol. 41, no. 3, s. 334.

⁶ Decyzja ETPC z dnia 7 października 2008 r., skarga nr 47550/06, *Preussische Treuhand GmbH & CO.Kg A.A. v. Polska*.

⁷ Postanowienie Sądu Cywilnego w Sztokholmie z dnia 9 czerwca 1995 r., Oddział 3:2. Kopia treści wyroku w języku szwedzkim oraz polskim w posiadaniu autora; Zob. też: W.A. Kowalski, *'Restitution': Art Treasures and*

W polskiej doktrynie prawa międzynarodowego temat sytuacji prawnej poniemieckich dóbr kultury został podjęty m.in. przez prof. Jana Pruszyńskiego oraz prof. Wojciecha Kowalskiego. W 1992 r. Rzecznik Praw Obywatelskich opublikował także stanowisko w sprawie prawnych możliwości dochodzenia zwrotu mienia opuszczonego oraz poniemieckiego⁸.

Asumptem do przeprowadzenia badań na omawiany temat, których rezultatem jest niniejsza rozprawa, był brak całościowej oraz wyczerpującej analizy prawnej traktującej o złożoności problemu jaką jest powojenna sytuacja prawna byłych niemieckich dóbr kultury znajdujących się na Ziemiach Odzyskanych.

Struktura pracy

Praca doktorska składa się z trzech rozdziałów, podsumowania oraz bibliografii. Celem rozdziału pierwszego pracy jest dogłębna analiza statusu prawnego byłych niemieckich ziem wraz ze znajdującymi się na nich dobrami kultury, aż do dnia 2 sierpnia 1945 r. W tym celu, ocenie poddano treść przedwojennych, jak i powojennych krajowych aktów prawnych regulujących ww. problematykę. Powyższe pozwoliło na komparatystyczne ujęcie sytuacji prawnej Ziemi Odzyskanych i wskazanie różnic odnośnie ich przedwojennego jak i powojennego charakteru prawnego. Ponadto przedmiotem rozważań tego rozdziału jest analiza przepisów umowy jałtańskiej oraz poczdamskiej – stanowiących bezpośrednio umocowanie do określenia powojennej sytuacji prawnej byłych niemieckich ziem oraz dóbr kultury. W końcu, rozdział pierwszy traktuje o szeregu powojennych umów granicznych, których stroną jest Polska, potwierdzających przebieg granicy Ziemi Północnych oraz Zachodnich.

Rozdział drugi pracy doktorskiej dokonuje klasyfikacji dóbr kultury zastanych w nowo wytyczonych granicach Polski, według stanu ich posiadania na rok 1945. W tym kontekście, analizie poddano krajowe ustawodawstwo oraz orzecznictwo dotyczące procesu zabezpieczenia, a następnie przejęcia dóbr kultury znajdujących na Ziemiach Odzyskanych. Wskazano również na prawne możliwości przywrócenia posiadania byłych niemieckich dóbr kultury (zarówno w przypadku mienia opuszczonego oraz porzuconego – późniejszego mienia poniemieckiego). Celem rozważań tej części rozprawy jest ukazanie, że działania

War, [w:] Witnesses to History. A Compendium of Documents and Writings on the Return of Cultural Objects, L.V. Prott (red.), Paris 2009, s. 172.

⁸ *Utracone majątki. Zwrot i odszkodowania, Rzecznik Praw Obywatelskich, Warszawa 1992.*

polskiego ustawodawcy były zgodne z przepisami prawa międzynarodowego oraz stanowiły wypełnienie postanowień umowy poczdamskiej.

Rozdział trzeci pracy dokonuje analizy międzynarodowego uznania statusu dóbr kultury na Ziemiach Odzyskanych – w świetle postanowień umów bilateralnych, orzecznictwa organów sądowych i pozasądowych, praktyki państw oraz osób prywatnych w zakresie restytucji dóbr kultury, działalności międzynarodowych instytucji oraz organizacji mających na celu odnalezienie utraconych dzieł sztuki. W rozdziale tym oprócz zagadnień prawnych, przedstawiono także praktyczne aspekty zwrotu byłych niemieckich dóbr kultury do miejsca ich pierwotnego przechowywania. W tym celu, przybliżono najciekawsze przypadki restytucji poszczególnych dzieł sztuki na tle stosowania umów bilateralnych.

Rozprawę doktorską zakończono podsumowaniem zawierającym prezentację wniosków końcowych.

Podsumowanie i wnioski

Na podstawie decyzji podjętych w Jałcie, a następnie w Poczdamie, powojenna sytuacja prawnomiędzynarodowa Polski i znajdującego się w jej granicach mienia, została w pełni uregulowana. W nowo wytyczonych granicach państwa polskiego znalazły się były niemieckie ziemie, włączając w to Śląsk, Pomorze, Prusy Wschodnie, a ponadto było Wolne Miasto Gdańsk, które zostały nabyte przez Polskę w wyniku cesji terytorialnej. W konsekwencji, strona polska, sprawująca jedyne zwierzchnictwo terytorialne nad tymi ziemiami, była nie tylko uprawniona, lecz także zobowiązana do określenia statusu prawnego majątku na tych ziemiach⁹. Umocowanie do tego typu działania wynikało dla polskiego prawodawcy bezpośrednio z postanowień umowy poczdamskiej. Powyższe potwierdza szereg umów międzynarodowych, w tym umów indemnizacyjnych, które w swej treści odnoszą się do postanowień zapadłych w Poczdamie. Warto wskazać, że w skład byłych niemieckich dóbr kultury wchodziły dobra przeróżnego rodzaju. Wśród nich były także zabytki zagrabione przez Niemców na podstawie ustaw norymberskich. Stąd, sytuacja prawna poszczególnych dóbr kultury była zróżnicowana i nie można było traktować ich ze sobą na równi.

Wraz z zakończeniem działań wojennych, wszelkie przedwojenne niemieckie muzea (zarówno samorządowe, jak i państwowe), stowarzyszenia oraz fundacje, mające swe

⁹ J. Pruszyński, *Prawa do dóbr kultury na ziemiach północnych i zachodnich*, [w:] *Państwo i Prawo* 1993, z. 10 (572), s. 51.

siedziby na terenie byłych ziem niemieckich, utraciły swój byt prawny. Obecnie, z prawnego punktu widzenia, nie mają one swoich sukcesorów na ziemiach polskich. Polskie muzea, powołane do życia na podstawie nowych aktów prawnych, przejęły dawne siedziby niemieckich muzeów i kontynuują jedynie ich tradycję. Stąd też, większość zbiorów Muzeum Narodowego we Wrocławiu, Muzeum Narodowego w Gdańsku, czy też Muzeum Zamkowego w Malborku stanowią przedwojenne kolekcje byłych niemieckich muzeów.

Tuż po objęciu w suwerenne władanie Ziemi Odzyskanych, polski ustawodawca przystąpił do uregulowania statusu własnościowego ruchomych dóbr kultury. Bezsprzecznym jest, że utrzymujący się stan niepewności, tymczasowości nie mógł trwać w nieskończoność. Stąd też, podjęto odpowiednie kroki prawne zmierzające do kompleksowego określenia statusu prawnego dzieł sztuki. W innym przypadku, mielibyśmy do czynienia z sytuacją, w której na ziemiach polskich znajdowałyby się majątek (ruchomy oraz nieruchomy) nieposiadający jakichkolwiek właścicieli. Regulacja stosunków własnościowych leżała zatem w ogólnym interesie społecznym, zarówno w odniesieniu do obywateli polskich, jak i cudzoziemców. Przed uchwaleniem szeregu aktów prawnych, przystąpiono do akcji zabezpieczania byłych niemieckich dóbr kultury, w ramach tzw. akcji rewindykacyjnej. Nie wszystkie dzieła sztuki udało się uratować od zniszczenia, częściowej destrukcji, czy kradzieży. Niejednokrotnie padły one łupem zwykłych szabrowników, jak też zorganizowanych grup przestępczych.

Ostateczna regulacja omawianego problemu nastąpiła na podstawie kilku aktów prawnych, z czego najważniejszymi były: dekret z dnia 2 marca 1945 r. o majątkach opuszczonych i porzuconych, ustawa z dnia 6 maja 1945 r. o majątkach opuszczonych i porzuconych oraz dekret z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich. Dwa pierwsze akty utraciły moc prawną tuż przed upływem terminu zasiedzenia ruchomych dzieł sztuki, toteż na ich podstawie nie doszło do przejęcia jakiegokolwiek majątku. Powyższe nastąpiło dopiero w drodze wydania przepisów dekretu z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich. Wspomniany dekret dotyczył szeroko pojętego mienia opuszczonego oraz poniemieckiego, w tym ruchomych dóbr kultury, pomimo tego, że wprost o nich nie stanowił. Wyodrębnienie kategorii majątku opuszczonego oraz poniemieckiego rodziło dalsze konsekwencje w sferze własnościowej. Zasadniczą różnicą był fakt, że posiadanie majątków opuszczonych, co do zasady podlegało przywróceniu. Z kolei majątek poniemiecki przechodził na własność Skarbu Państwa z dniem 19 kwietnia 1946 r. Niemniej, należy pamiętać, że w drodze wyjątku nie przechodził na własność państwa m.in.

majątek osób narodowości polskiej lub innej przez Niemców prześladowanej – w tym osób narodowości żydowskiej. Majątek ten uważany był za majątek opuszczony, a w konsekwencji – podlegał on przywróceniu przy spełnieniu ustawowych przesłanek.

Wszystkie powojenne akty prawne dotyczące przejęcia majątku opuszczonego, porzuconego, jak i poniemieckiego miały charakter wyczerpujący, zarówno jeśli chodzi o zakres przedmiotowy oraz podmiotowy. Nie było bowiem takich osób, które zostałyby pominięte w procesie zabezpieczenia, jak i przejęcia ww. majątków¹⁰. Procedura ta objęła zarówno osoby fizyczne, jak i osoby prawne. Godnym uwagi jest, że Polska nie była obowiązana do restytucji przejętego majątku poniemieckiego. Zgadzam się w pełni ze stwierdzeniem, że „kwestie ewentualnej restytucji czy kompensaty przejętej własności po II wojnie światowej należą do ustawodawstwa danego państwa”¹¹. Powyższe wynika z faktu, że uregulowanie tej problematyki należy wyłącznie do krajowego prawodawcy, a ponadto z faktu sprawowania wyłącznego zwierzchnictwa nad danym terytorium. Jak wskazywał niejednokrotnie Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej, „w zasadzie prawo własności i prawa umowne jednostek w każdym państwie zależą od prawa krajowego”¹².

Pomimo wyznaczenia prawnych ram dziedzictwa kulturowego w powojennych granicach państwa polskiego, grabież i wywóz poniemieckich dzieł sztuki był wszechobecny. Działalność tzw. trofejnych brygad jest tego najlepszym przykładem. W jej wyniku, wiele ruchomych dóbr kultury z terenu Ziemi Odzyskanych zostało wywiezionych z granic Polski i znajduje się obecnie w posiadaniu osób prywatnych, jak i instytucji państwowych. Mimo tego, status prawny dzieł sztuki nie uległ zmianie. Co do zasady, strona polska nadal jest ich prawnym właścicielem. Niemniej, każdy przypadek ruchomego dobra kultury należy oceniać indywidualnie. Należy mieć na uwadze szczególne rozwiązania przewidziane prawem, m.in. instytucję nabycia własności rzeczy w dobrej wierze. Daje ona możliwość nabycia własności określonego dobra kultury pod warunkiem spełnienia następujących przesłanek: musi zaistnieć „ważność czynności prawnej, wydanie i objęcie rzeczy w posiadanie oraz istnienie dobrej wiary po stronie nabywcy”¹³. Przesłanki te muszą być spełnione w sposób kumulatywny. Każdorazowo, nabywca w dobrej wierze musi dołożyć należytej staranności

¹⁰ Pod. P. Sobański, *Sytuacja prawna dawnych (...), op. cit.*, www.e.palestra.pl/pobierz,37 (dostęp: 30.09.2018 r.).

¹¹ Por. wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Poznaniu z dnia 2 marca 2017 r., sygn. II SA/Po 1012/16, Legalis nr 1611429.

¹² W. Dudek, *Regulowanie odszkodowań wynikających z roszczeń na tle ustawodawstwa nowelizującego*, [w:] *Państwo i Prawo* 1968, nr 7, s. 971.

¹³ K. Zeidler, *Restitution of Cultural Property. Hard Case Theory of Argumentation Philosophy of Law*, Gdańsk-Warszawa 2016, s. 151.

przy wyborze przedmiotu nabycia – m.in. w jego obowiązku pozostaje wykluczenie wszelkich podejrzeń co do jego pochodzenia z ewentualnej kradzieży. Zatem, przy wyborze dzieła sztuki, nabywca powinien sprawdzić dokładnie jego proveniencję, jeśli zachodzi uzasadnione podejrzenie, że obraz mógł pochodzić z wojennego, czy też powojennego rabunku, tak aby nie być oskarżonym o niedbalstwo. Każdy porządek prawny reguluje w odmienny sposób instytucję nabycia w dobrej wierze, szczególnie jeśli chodzi o określenie upływu terminów skutkujące nabyciem danej rzeczy¹⁴. Stąd, odzyskanie dzieła sztuki bywa niejednokrotnie bardzo trudne, a czasem wręcz niemożliwe¹⁵. Jeśli chodzi o polski system prawny, to w myśl art. 169 § 2¹⁶ ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny¹⁷, gdy rzecz zgubiona, skradziona lub w inny sposób utracona przez właściciela zostaje zbyta przed upływem lat trzech od chwili jej zgubienia, skradzenia lub utraty, nabywca może uzyskać własność dopiero z upływem powyższego trzyletniego terminu¹⁸.

Podobnie sytuacja przedstawia się w odniesieniu do placówek muzealnych. Jak podkreśla prof. Kamil Zeidler, według kodeksu ICOM, muzea są zobowiązane do sprawdzania proveniencji dzieł sztuki oferowanych im do nabycia lub użytkowania¹⁹. Przykładem powyższego może być kazus głowy figury św. Jakuba Starszego z „kolegium apostoelskiego” z kościoła zamkowego na zamku wysokim w Malborku. Tuż po zbombardowaniu zamku przez Armię Czerwoną, kościół zamkowy uległ znacznemu uszkodzeniu. Figura św. Jakuba Apostoła podzieliła los budowli. Zdekompletowana figura w postaci korpusu, nadal jest w posiadaniu Muzeum Zamkowego w Malborku. Głowa figury została zaś odnaleziona w *Germanisches Nationalmuseum* w Norymberdze, gdzie znajduje się do dziś (pod nr inwentarza: Pl.O.2941). W internetowym katalogu tego muzeum widnieje informacja: „Proveniencja/lokalizacja: Prusy Zachodnie; n.n.; Marienburg?” (*Ort:*

¹⁴ E. Rogowska, *Racja i dyplomacja. W poszukiwaniu skutecznych sposobów restytucji dóbr kultury*, [w:] *Cenne, bezcenne/utracone* 2012, nr 1(70), s. 11.

¹⁵ W. Kowalski, *Problematyka prawna obrotu dobrami kultury*, [w:] *Rynek sztuki. Aspekty prawne*, W. Kowalski, K. Zalasńska (red.), Warszawa 2011, s. 29.

¹⁶ Od dnia 21 czerwca 2015 r., tj. od wejścia w życie ustawy z dnia 20 lutego 2015 r. o rzeczach znalezionych (Dz.U. z 2015 r. poz. 397), przepisów § 1 i 2 nie stosuje się do rzeczy wpisanej do krajowego rejestru utraconych dóbr kultury. Na podstawie art. 24a ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2018 r. poz. 2067). Do krajowego rejestru utraconych dóbr kultury wpisuje się rzeczy ruchome będące: zabytkami wpisanymi do rejestru, zabytkami wpisanymi na Listę Skarbów Dziedzictwa, muzealiami, o których mowa w art. 21 ust. 1 i 1a ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz.U. z 2018 r. poz. 720 i 1669), materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, należącymi do narodowego zasobu bibliotecznego, materiałami archiwalnymi, o których mowa w art. 1 ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach - utraconymi przez właściciela w wyniku popełnienia czynu zabronionego, określonego w art. 278 § 1 i 3, art. 279 § 1, art. 280-283 albo art. 284 § 1-3 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny (Dz.U. z 2018 r. poz. 1600).

¹⁷ Dz.U. z 2018 r. poz. 1025.

¹⁸ Zob. też: W. Kowalski, *Problematyka prawna obrotu (...)*, *op. cit.*, s. 28.

¹⁹ K. Zeidler, *Restytucja dóbr kultury ze stanowiska filozofii prawa*, Warszawa 2011, ss. 174-175.

Westpreußen; n.n.; Marienburg?)²⁰. Na tej podstawie należy przypuszczać, że po 1945 r., niemieckie muzeum nie dołożyło należytej staranności w celu ustalenia proveniencji dzieła sztuki. Status własnościowy figury nie uległ zatem zmianie i powinna ona wrócić do zbiorów malborskich.

Wydaje się, że problem sytuacji prawnej ruchomych dóbr kultury zastanych na terenie Ziemi Odzyskanych ma jedynie wymiar krajowy. Przedstawiona wyżej argumentacja przeczy tej tezie. Należy pamiętać, że tego rodzaju dzieła, w wyniku powojennej grabieży, odnajdują się w posiadaniu osób prywatnych, instytucji państwowych na całym świecie, m.in. w USA, Wielkiej Brytanii, Niemczech, Francji. Stąd, niewątpliwym jest, że analizowany problem ma wymiar międzynarodowy.

Godnym uwagi jest, że *gros* z przedwojennych zbiorów niemieckich muzeów było własnością samego państwa niemieckiego. Zdarzało się jednak, że w zbiorach muzeów państwowych, tak jak w przypadku Muzeum Państwowego w Malborku (*Schloß Staatliches Museum; Staatliche Sammlungen des Schlosses*), były eksponowane dzieła sztuki, które były jedynie czasowym depozytem placówki muzealnej. Doskonałym przykładem jest obraz pt. „Sąd Salomona”, który znajdował się w 10-letnim depozycie zamku malborskiego. Był on prezentowany w malborskim muzeum także w okresie II wojny światowej²¹. W świetle przepisów prawa polskiego, opisana wyżej okoliczność w żaden sposób nie warunkowała zmiany powojennej sytuacji prawnej ruchomych dóbr kultury na Ziemiach Odzyskanych, w tym ww. obrazu. W konsekwencji, niezależnie od miejsca położenia m.in. przedwojennych zbiorów malborskich na terenie Ziemi Odzyskanych, przeszły one z mocy samego prawa na własność Skarbu Państwa – jeśli były one własnością Rzeszy Niemieckiej lub jej obywateli. W innym przypadku, podlegały one przywróceniu na podstawie przepisów dekretu z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich.

W konsekwencji, w obecnych granicach Polski, nie istnieje jakakolwiek własność niemiecka, „istnieje tylko była własność niemiecka, która z mocy samego prawa polskiego

²⁰ <http://objektkatalog.gnm.de/objekt/Pl.O.2941> (dostęp: 28 grudnia 2018 r.); Zob.: A. Siuciak, *Zbiory Rozproszone*, [w:] *Przywracanie historii. Losy malborskich zbiorów po II wojnie światowej. Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku*, A. Siuciak (red.), Malbork 2015, s. 404.

²¹ *Geschäftsbericht des Vorstandes des Verein für die Herstellung und Ausschmückung der Marienburg für die Zeit vom. 1 Januar 1936 bis 31. Dezember 1937*, Königsberg 1938, s. 9.

przeszła na polski Skarb Państwa gospodarujący nią na podstawie prawa prawidłowo stanowiącego”²².

To samo dotyczy dóbr kultury przetransportowanych na teren Ziem Odzyskanych pod sam koniec wojny, m.in. Biblioteki Pruskiej, czy też kolekcji samolotów z Muzeum Techniki w Berlinie²³. Należy bowiem zauważyć, że umowa poczdamska w żaden sposób nie kategoryzowała dóbr kultury znajdujących się na terenie Ziem Odzyskanych – umowa ta nie odnosi się do konkretnego miejsca ich położenia oraz do czasokresu, ustalając przy tym datę, od której mają się tam one znajdować²⁴. Stąd, także i te ruchome dobra kultury zostały przejęte przez stronę polską na mocy przepisów dekretu z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i ponemieckich. Podobnie jeśli chodzi o tzw. bursztynową komnatę, a także inne ukryte przez Niemców dobra kultury, które mogą przypuszczalnie znajdować się na terenie Pomorza, Śląska, Warmii. W przypadku ich odnalezienia na ww. terytorium, Polska będzie posiadać niepodzielny i niezbywalny tytuł własności do ponemieckich dóbr kultury.

Tezę tę potwierdza także orzecznictwo organów sądowych oraz pozasądowych, treść umów międzynarodowych, jak i praktyka w zakresie restytucji dóbr kultury, która w sposób niebudzący żadnych wątpliwości potwierdza tytuł prawny Polski do zabytków wywiezionych z terenu Ziem Odzyskanych pod koniec, jak też po zakończeniu II wojny światowej. Obecnie brak jest jakichkolwiek podstaw do wysuwania roszczeń odszkodowawczych z tytułu przejęcia przez Polskę ruchomych dóbr kultury na Ziemiach Odzyskanych. Co ważne, z punktu widzenia polskiej polityki zagranicznej, strona polska nie ma w obowiązku uchwalenia aktu prawnego, który zmierzałby do wyrównania szkód wynikających z przeprowadzenia powojennych przekształceń własnościowych. Podobnie stanowisko zajął Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu w sprawie *Księżę Hans-Adam II of Liechtenstein v. Niemcy*. Niemniej, w przypadku przejęcia przez władze polskie majątku z naruszeniem przepisów prawa, osoby poszkodowane mają prawo dochodzić przysługujących im roszczeń z tytułu naprawienia wyrządzonej im szkody na drodze sądowej. Warto jednak podkreślić, że ówczesna władza dokonała zmiany stosunków własnościowych w świetle powszechnie obowiązującego prawa, mając do tego całkowite umocowanie w postaci

²² J. Szachulowicz, *Status prawny własności ponemieckiej w Polsce*, [w:] *Państwo i Prawo* 2004, nr 10(704), s. 44.

²³ W. Kowalski, *Problematyka prawna obrotu dobrami (...)*, *op. cit.*, s. 28.

²⁴ *Ibidem*, s. 28.

przepisów umowy poczdamskiej. Z kolei Niemcy nigdy nie wystąpiły na oficjalnej drodze przeciwko Polsce z roszczeniami z tytułu wywłaszczonego mienia poniemieckiego²⁵.

Wszelkie dobra kultury „nielegalnie wywiezione z terytorium państwa jednej z Umawiających się Stron i nielegalnie wwieziona na terytorium państwa drugiej Umawiającej się Strony podlegają zwrotowi”. Tego typu klauzula występuje we wszystkich umowach bilateralnych zawartych z Białorusią, Ukrainą, Niemcami, Rosją, Litwą, Czechami i Słowacją. Pomocnymi w restytucji zabytków okazują się być krajowe, jak i zagraniczne instytucje, powołane do odzyskiwania utraconych dzieł sztuki. Działalność INTERPOLu, FBI, HSI potwierdza te stanowisko. Liczba odzyskanych dzieł sztuki we współpracy z ww. instytucjami wzrasta z roku na rok. W końcu, źródłem informacji na temat utraconych dóbr kultury są wszelkiego rodzaju bazy, wykazy, archiwa o zasięgu międzynarodowym. Dla przykładu, zarówno niemieckie, jak i holenderskie bazy skradzionych dzieł sztuki wskazują na polską proveniencję dóbr kultury pochodzących z przedwojennego Wrocławia, Gdańska, Szczecina, etc. Także i badania proveniencyjne są pomocne w celu ustalenia pochodzenia danego dzieła, określenia jego przedwojennego statusu własnościowego. Stanowią one wypełnienie postanowień deklaracji waszyngtońskiej. Skutkiem tej działalności jest publikowanie wyników badań w formie katalogów strat wojennych poszczególnych placówek muzealnych.

Po 1945 r. do Polski powróciło tysiące dzieł sztuki, które przed wojną były własnością byłych niemieckich muzeów znajdujących się na Śląsku, Pomorzu, Prusach Wschodnich, czy też na terenie byłego Wolnego Miasta Gdańska. Należy podkreślić, że tytuł prawny Polski do ww. dzieł został potwierdzony zarówno przez rządy poszczególnych państw, jak i przez osoby prywatne, które po wojnie weszły w posiadanie ww. dóbr kultury. Pomimo upływu blisko 74 lat od momentu zakończenia II wojny światowej, temat restytucji utraconych dzieł sztuki to problem wciąż aktualny i nierozwiązany. Problematyka ta będzie obecna w rozmowach polsko-niemieckich tak długo, jak długo niemieckie muzea nie zwrócą wszystkich byłych niemieckich dóbr kultury pochodzących z terenu Ziemi Odzyskanych. Leon Battista Alberti, jeden z najwybitniejszych włoskich poetów, powiedział niegdyś, że „*ars auro gemmisque prior*”, to znaczy – sztuka jest cenniejsza niż złoto i (drogie) kamienie²⁶. Bezspornym jest, że Polska utraciła w wyniku II wojny światowej tysiące dóbr kultury.

²⁵ R. Grzeszczak, *Problematyka roszczeń majątkowych w stosunkach polsko-niemieckich*, [w:] *Problemy prawne w stosunkach polsko-niemieckich u progu XXI wieku*, W. Czapliński, B. Łukańko (red.), Warszawa 2009, s. 143.

²⁶ B. Sierżputowski, *Przejęcie zabytku ruchomego w prawie polskim*, [w:] *Forum Prawnicze* 2017, nr 2 (40), s. 64.

Tym samym, wszelkie zabytki odzyskane przez stronę polską po 1945 r., w tym były niemieckie dobra kultury z Ziem Odzyskanych, należy uznać za sukces polskiej polityki zagranicznej.

Jedną z ostatnich restytucji jest przykład XVII-wiecznego sztambuchu, który w grudniu 2018 r. powrócił do Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Opisywany rękopis Melchiora Lucasa, zrabowany podczas II wojny światowej, pochodzi ze zbiorów dawnej Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu, został zaś wystawiony na sprzedaż w niemieckim domu aukcyjnym w kwietniu 2018 r.²⁷ Z kolei w kwietniu 2019 r., w *Gemäldegalerie* w Berlinie udało się odnaleźć XVII-wieczny obraz pt. „Martwa natura” autorstwa Pietera de Ringa, pochodzący z przedwojennych zbiorów wrocławskich – Śląskiego Muzeum Sztuk Pięknych we Wrocławiu (*Schlesisches Museum der Bildenden Künste*)²⁸. Oczywiście tego rodzaju przykładów jest zdecydowanie więcej. Powyższe potwierdza jednak okoliczność, że po upływie tak długiego czasu od zakończenia II wojny światowej, odnalezienie zagrabionej sztuki uchodzi za prawdziwą sztukę, parafrazując tym samym słowa wybitnego rzymskiego poety Owidiusza²⁹. Jednakże, ostateczne określenie statusu prawnego ruchomych dóbr kultury pochodzących z Ziem Odzyskanych powinno tę sztukę ułatwić.

²⁷ <http://dzielautracone.gov.pl/aktualnosci/185-xvii-wieczny-sztambuch-powrocil-do-biblioteki-uniwersyteckiej-we-wroclawiu> (dostęp: 1.07.2019 r.).

²⁸ https://artsherlockmagazyn.pl/2019/04/strata-wojenna-z-wroclawia-na-scianie-niemieckiego-muzeum/?fbclid=IwAR0MSCWn5qRhkmf3svhFrWX9APgRNGVQM_ZQTbwhfZLTlj5HdDWzm1U3zbg (dostęp: 1.07.2019 r.).

²⁹ B. Sierzputowski, *Restytucja dóbr kultury jako jeden z priorytetów polskiej polityki zagranicznej po 1989 roku*, [w:] *Rozpoznać przeszłość w teraźniejszości. Dziedzictwo w obliczu transformacji*, J. Kolano, J. Kolasińska (red.), Kraków 2018, s. 151.